

כלכלה דמוקרטית, חלק שני, המודל

:: דיויד שוויקארט

תרגום, עריכה, קיצור ומבוא: מיקי לטוביצקי ויוני ויינריב

בגיליון חברה הקודם הבאתי את החלק הראשון של מאמרו של שוויקארט Economic Democracy: A Worthy Socialism that would Really Work, שפרט שלושה מקורות אמפיריים, "ניסויים" שחברות ערכו בעצמן במהלך המאה ה-20, שמהם נשאבה השראה, ואנו יכולים להסיק מסקנות לגבי ישימות מודל כלכלת השוק הסוציאליסטית שיובא להלן: מבנה הכלכלה היפנית שאפשר את שני "הנסים" הכלכליים שם; תולדות המשק היוגוסלבי מהקרקע עם סטאלין עד 1989 - סוציאליזם השוק המקורי; ופרטים מבניים וכלכליים על קונגלומרט הקואופרטיבים הגדול בעולם - מונדרגון הספרדי - שלושת אלה יהוו את התשתית האמפירית לביסוס המודל שלהלן.

המודל. למבנה הכלכלי שאני מציע יש שלושה מאפיינים יסודיים: כל מיזם יצרני מנוהל דמוקרטי על ידי העובדים בו. הכלכלה היום-יומית היא כלכלת שוק: חומרי גלם ומוצרי צריכה נקנים ונמכרים במחירים הנקבעים על ידי כוחות ההיצע והביקוש. השקעה חדשה נתונה להכרעת הציבור באמצעות נציגיו: הון ההשקעה נוצר על ידי מיסוי, והקצאתו נעשית על פי תוכנית הנקבעת באופן דמוקרטי ובהתאמה לשוק. עתה נפרט בדבר כל אחד מהמרכיבים הללו: כל מיזם יצרני מנוהל על ידי אלו שעובדים בו. העובדים הם בעלי מלוא הסמכות והאחריות להפעלת מפעלם: אופן ארגון מקום-העבודה, התרבות הארגונית, טכניקות הייצור, מה וכמה לייצר, ואיך לחלק את הרווחים. החלטות בעניינים אלו מתקבלות באופן דמוקרטי: קול אחד לכל אדם. כמובן, בפירמה לא-קטנה, אין ספק שיהיה צורך בהאצלה מסוימת של סמכויות. מועצת עובדים או מנהל כללי (או שניהם) יהיו אולי מוסמכים לקבל החלטות מסוגים מסוימים. אך בעלי-סמכות אלה ייבחרו על ידי העובדים ויהיו חייבים להם דין וחשבון מידי תקופה.

אף שהעובדים מנהלים את מקום העבודה, אמצעי הייצור אינם בבעלותם, אלא הם רכושו הקיבוצי של הציבור כולו. הבעלות החברתית מתבטאת בדרישה חוקית בלתי מתפשרת שאין לדלדל את ערכו של הונה העצמי של הפירמה. למטרה זו כל עסק יקיים קרן לכיסוי הפחת; ניתן להשתמש בכספים מקרן זו לכל שינוי או שיפור באמצעי הייצור של העסק שהעובדים ימצאו לנכון, אך אין לממן מקרן זו הכנסות לעובדים. אם עסק מוצא עצמו בקשיים כלכליים, העובדים חופשיים לארגן אותו מחדש, או לעזוב ולחפש עבודה במקום אחר. נמנע מהם למכור את נכסי ההון שברשותם מבלי להחליף אותם בנכסי הון שווי-ערך ללא אישור מפורש מהסמכות הקהילתית הרלוונטית (הבנק שאיתו מקושר העסק, בו נדון בקרוב). אם פירמה אינה מסוגלת לספק אפילו את ההכנסה המינימלית לנפש, עליה להכריז פשיטת-רגל. נכסים שברשותה ימכרו כדי לשלם לנושים, ועודף, אם יהיה, יוחזר לקרן ההשקעות, תהליכים אלה יבוצעו על ידי הבנק המקושר לחברה.

השוק. הכלכלה הדמוקרטית היא כלכלת שוק, לפחות בכל הנוגע להקצאה של טובין קיימים, לצריכה או לייצור. האלטרנטיבה להקצאה על ידי שוק היא תכנון מרכזי, ותכנון מרכזי - כפי שהתאוריה מנבאת וכפי שהניסיון ההיסטורי מאשש - מחד, מעודד ריכוז סמכותני של עוצמה, ומאידך, הוא בלתי יעיל בעליל. ללא מנגנון מחירים הרגיש להיצע ולביקוש, קשה מאוד ליצרן או למתכנן לדעת מה לייצר, כמה ומאיזה מגוון סוגים; קשה מאד לדעת אילו אמצעים הם היעילים ביותר. השוק פותר בעיות אלה במידה משמעותית (אף שלא במלואן) באופן שאינו סמכותני ואינו בירוקרטי. זהו הישג לא מבוטל. הכלכלה הסוציאליסטית שלנו היא כלכלת שוק. פירמות קונות חומרי גלם ומכונות מפירמות אחרות ומוכרות את מוצריהן לעסקים אחרים או לצרכנים. המחירים הם בלתי-מפוקחים ברובם ונקבעים על פי ההיצע והביקוש, אולם

החברה הסוציאליסטית שלנו לא רואה בשוק את הטוב המוחלט. השוק נתפס בעינינו ככלי שימושי להגשמת מטרות חברתיות מסוימות. יש לו יתרונות מסוימים, אך גם חסרונות מובנים. האתגר הוא להשתמש בכלי בתבונה.

הוא התחליף של הריבית בכלכלה קפיטליסטית, המשרתת את אותה מטרה כפולה. למעשה, כיוון שמיוסי הוא המקור למשאבים להשקעה, אין כל סיבה לשלם ליחידים ריבית על חסכונותיהם, ומאידך אין צורך לגבות ריבית על הלוואות אישיות. האיסור העתיק על "נשך" והביקורת המקבילה על עשיית כסף מכסף, יכולים לקבל תוקף בכלכלה הדמוקרטית.

איך יש להקצות את המשאבים להשקעה? חשוב להבחין שעומד בפנינו מגוון אפשרויות רחב. אין זה סביר כי אפשרות אחת היא הטובה ביותר לכל המדינות, בכל עת ובכל התנאים. קיצוניות אחת היא מערך מנגנונים המבוסס על יפן: עלית ביורוקרטית מעצבת תכנית, משיגה את תמיכת הפרלמנט, יוצרת סביבה קונסנזוס, משיגה לה את תמיכת הפרלמנט, ומערך ביורוקרטי מיישם את התכנית בקפדנות – לא בכפייה, אלא על ידי שימוש בסמכויות נרחבות לגבי נגישות להון השקעה כדי להגביל פירמות מסוימות ולמשוך אחרות להתפתח בכיוונים רצויים. הקיצוניות האחרת היא "תכנית" המנסה לחקות את השוק החופשי בעודה נפטרת מהקפיטליסט כמתווך הגזר "קופון", מעין "laissez faire" סוציאליסטי". במקרה זה ההון להשקעה מוקצה לרשת של בנקים, שמשתמשים בדיוק באותם קריטריונים כמו בנקים קפיטליסטיים כדי להחליט למי להעניק הון. הפרלמנט הלאומי קובע את מס השימוש על הון (שיעור הריבית), ומשנה אותו משנה לשנה כדי להתאים את היצע ההון להשקעה לביקוש. גובים שיעור זה מהבנקים עצמם, ומתירים להם לגבות שיעור גבוה יותר על מענקיהם, כך שבנסותם למקסם את רווחיהם, הבנקים שוקלים את הסיכון כנגד הרווחיות הצפויה בדיוק כמו בנק קפיטליסטי. תחת סוציאליזם בלתי-מתערב שכזה אין תכנון של טיב או אופי ההשקעות כלל, אין ניסיון לעודד או להחליש את הנטיה לכיווני ייצור או מגזרי כלכלה מסוימים, אין אפילו ניסיון לשליטה מודעת בגודל ההשקעה שהוא קצב הצמיחה. ברוב המקרים המנגנון האופטימלי ככל הנראה נמצא אי שם בין שני קצוות אלה. הבה ונשקול מנגנון פחות או יותר באמצע הדרך, דמוקרטי ומבוזר יותר מהמודל היפני, אך מעניק לחברה יותר שליטה ובקרה על תהליך ההשקעה שלה מאשר הסוציאליזם הבלתי-מתערב. אציין שהתכנון שאני מציע אינו של הכלכלה כולה, אלא של השקעות חדשות בלבד, כלומר השקעות שאינן ממומנות מתוך קרנות הפחת וההון העצמי של פירמות קיימות. אף כי מדובר בסכום כסף נכבד, זהו רק חלק – אולי כ-15%–10 מהתמ"ג

לחברה הסוציאליסטית שלנו אין שום מחויבות לאי-התערבות. בדומה לליברליזם המודרני, היא מעוניינת בהתערבות ממשלתית היכן שתפקודו של השוק מביא תוצאות בלתי-רצויות. החברה הסוציאליסטית שלנו לא רואה בשוק את הטוב המוחלט. השוק נתפס בעיניה ככלי שימושי להגשמת מטרות חברתיות מסוימות. יש לו יתרונות מסוימים, אך גם חסרונות מוכּנים. האתגר הוא להשתמש בכלי בתבונה. כיוון שעסקים בכלכלה שלנו קונים ומוכרים בשוק, הם שואפים להשיג "רווח". אולם כאן "הרווח" אינו זהה לרווח הקפיטליסטי. הפירמות שואפות למקסם את ההפרש בין סך כל ההכנסה ממכירות לסך כל ההוצאות שאינן לעבודה. בכלכלה הדמוקרטית העבודה איננה עוד גורם ייצור, המקביל מבחינת ההתייחסות אליו למשאבי הטבע ולהון. היחס לעבודה איננו כאל סחורה או משאב כלל, כיוון שכל עובדת או עובד המצטרפים לפירמה הופכים לשותפים בעלי זכות הצבעה, וזכאים לחלק מוגדר בהכנסות העסק נטו. חלקים אלה לא חייבים להיות שווים לכל השותפים. על העובדים עצמם להחליט איך לחלק את ההכנסות. הם יכולים לבחור בשוויון, אך הם עשויים גם להחליט לתגמל יותר על משימות קשות יותר; יתכן שימצאו שעליהם להציע תגמול מיוחד על מיומנויות נדירות כדי למשוך אליהם ולהחזיק בבעלי-כשרונות שהם זקוקים להם. גם החלטות אלה יתקבלו באופן דמוקרטי. (אחת מטענותיו המעניינות של שווייקארט היא כי בעוד תומכי הקפיטליזם מזהים אותו תמיד עם השוק החופשי, זה אינו מאפיינו הייחודי, ולא הוא המושא הנכון לבקורת, כי אם הבעלות הפרטית על אמצעי היצור המחייבת את הרוב לעבוד כשכירים, ונוטלת מאיתנו את השליטה בתכנון התפתחות החברה. [1.1].)

תכנון חברתי של ההשקעה. בשיטה הקפיטליסטית לשוק שני תפקידים שונים: הוא מקצה משאבים וטובין קיימים וכן קובע את אופי וקצב הפיתוח העתידי. במודל שלנו שני התפקידים מופרדים. אין "שוק הון" בו נפגשים חוסכים פרטיים ומשקיעים פרטיים שיחסי הגומלין ביניהם קובעים את הריבית. במודל שלנו המשאבים להשקעה נוצרים ומוקצים בתהליכים מתווכים דמוקרטיים. הקרן להשקעה מיוצרת, לא על ידי הצעת תמריץ הריבית לחוסכים, אלא על ידי מיוסי נכסי ההון. מס זה משרת שתי מטרות חשובות: מתמרץ שימוש יעיל בנכסי הון (כיוון שעל כל מיזם עסקי לשלם מס על-פי ערך נכסי ההון שברשותו, הוא ירצה להשתמש בהון ביעילות), ומייצר את ההון להשקעות חדשות. "מס הון" זה

כיוון שמיוסי הוא המקור למשאבים להשקעה, אין כל סיבה לשלם ליחידים ריבית על חסכונותיהם, ומאידך אין צורך לגבות ריבית על הלוואות אישיות. האיסור העתיק על "נשך" והביקורת המקבילה על עשיית כסף מכסף, יכולים לקבל תוקף בכלכלה הדמוקרטית.

מודל הכלכלה הדמוקרטית מאפשר, ולמעשה דורש, את קיומם של יזמים סוציאליסטים - פרטים או קבוצות המוכנות לחדש וליטול סיכונים בתקווה לספק טובין או שירותים חדשים, או ליצור דרכים חדשות לסיפוקם.

ארתו קואופרטיב). מועצת המנהלים של בנק של קהילה צריכה לכלול נציגים של גוף התכנון של הקהילה – הרשות המקומית, נציגים של עובדי הבנק, ונציגים של הפירמות המסונפות לבנק. כל בנק מקבל מידי הקהילה (הרשות המקומית) חלק מהכספים להשקעה שבידה – חלק הנקבע על פי: א) גודלן ומספרן של הפירמות המסונפות לבנק; ב) יכולתו המוכחת של הבנק בהקצאת מענקים רווחיים – תשואה; ג) יכולתו המוכחת ביצירת מקומות עבודה. ההכנסה של הבנק, המתחלקת בין עובדיו, באה ממסוי כללי (מדובר בעובדי ציבור), וניתנת ביחס לשקלול של הצלחת הבנק במתן מענקים רווחיים וביצירת מקומות עבודה. אם הקהילה המקומית לא מוצאת מספיק אפיקי השקעה כדאיים למיזמי ההון שהוקצה לה, עליה להחזיר את היתרה למרכז להקצאה למקום בו הביקוש להשקעות גבוה יותר. כך יש לקהילות תמריץ לתור אחר אפיקי השקעה חדשניים, כדי לשמור את ההון המוקצה להן אצלן, ולבנקים יש תמריץ דומה. נצפה שקהילות והבנקים שלהן יקימו מחלקות יזמות – יחידות התרות אחר הזדמנויות עסקיות חדשות – ומספקות ידע וליווי מומחים טכני ופיננסי לפירמות קיימות המחפשות הזדמנויות חדשות ולפרטים המעוניינים להקים קואופרטיבים חדשים, עוזרות להם בסקרי שוק, הגשת בקשות למענקים וכו'. המתווה הבסיסי לשליטה חברתית בהשקעה מתבהר. ההכנסות ממסים על נכסי הון, הנגבים על ידי הממשלה המרכזית, מופצות לכל רחבי החברה למערכת של בנקים מקומיים שמקצים בפועל את הכספים (שחלקם מסומנים לעידוד מיזמים בתחומים מסויימים), לפירמות המסונפות אליהם ולהקמת עסקים חדשים, בצורה שממקסמת את התעסוקה והרווחיות של עסקים המקושרים אליהם. לפנינו מערך של מונדרגונים (או מיני-קירסטו, אם תרצו) המשיגים מימון להשקעות חדשות מקרן ההשקעה הציבורית. הבנק שבמרכז כל קבוצה נותן מענקים כראות עיניו וגובה את מס-השימוש הרגיל על רובם, אך מס מופחת על מיזמים בתחומים מעודדים. המענקים, משניתנו, אינם מוחזרים, אך הם מעלים את סך נכסי ההון שבידי הפירמה, וכך את בסיס המס שלה. לרוב הבנקים יהיו יחידות יזמות לצידם, שינסו לטפח את התרחבות הפירמות המזוהות איתם והקמת עסקים חדשים. מודל הכלכלה הדמוקרטית מאפשר, ולמעשה דורש, את קיומם של יזמים סוציאליסטים – פרטים או קבוצות המוכנים לחדש וליטול סיכונים בתקווה לספק טובין או שירותים חדשים, או ליצור דרכים חדשות לסיפוקם.

במדינה מפותחת – מסך הפעילות הכלכלית במדינה, אך עם זאת אין להתעלם מכך שיהיה זה חלק בעל השפעה אסטרטגית מרכזית. יצויין גם שלפירמה קיימת תהיה עצמאות בשימוש בקרן הפחת שלה להשקעה. רק עבור פרויקטים גדולים היא תזדקק להון מקרן ההשקעה. השליטה החברתית בהשקעה, דמוקרטית ומבוזרת, תושג באמצעות מערכת משולבת של תכניות ובנקים. נתחיל בתכניות. עלינו להבחין בין שלושה סוגי השקעות שהחברה עשויה להיות מעוניינת בהם: (1) השקעות שהקואופרטיבים למטרות-רווח יזמו בעצמם; (2) השקעות שנועדו להיות רווחיות, אך הן רצויות יותר לחברה בכללה ממה שרווחיותן הצפויה מצליחה לבטא בשל תועלות נלוות (positive externalities) לתהליך הייצור או הצריכה; (3) השקעות הקשורות לאספקת טובין ושירותים חנים – תשתיות, בתי חולים, אולי בתי ספר, תחבורה ציבורית עירונית, מימון מחקר יסוד וכדומה. התכנון נועד לקדם את סוגים (2) ו-(3). שתי סוגיות עולות ביחס לסוגי ההשקעה הללו: יש להחליט אילו תחומים לקדם, ויש להקצות כסף לפרוייקטים. ההחלטות יתקבלו באופן דמוקרטי על ידי הגופים הנבחרים ברמה המתאימה (מקומית, אזורית, ארצית). בית הנבחרים יערך דיוני השקעה (מקבילים לדיוני התקציב בקונגרס כיום), יבקש עדויות מומחים ויחליט על סכום ואופי הקצאת הון להשקעה בטובין ציבוריים (חנים), וכן אילו תחומים של המגזר הקואופרטיבי למטרות-רווח יש לעודד. הסכומים להוצאה ציבורית יועברו לזרוע הממשלתית המתאימה; ואלה לסקטור הקואופרטיבי, מוגדרים כ"מענקי עידוד", בפירוט הסכומים והתנאים (שיעור מס-הון נמוך מהשיעור הארצי, אולי לתקופה מוגבלת) יועברו לבנקים להפצה, לצד הסכומים להשקעה לא-מועדפת.

הבנקים. לאחר שנקבעו סדרי עדיפויות ברמה הארצית, האזורית והמקומית, הקהילות מקצות את קרן ההשקעה שבידין לבנקים שלהן. סביר להניח שלבנקים הללו יהיה מתווה פעולה דומה לזה של "בנק העובדים" של מונדרגון. כל פירמה באזור קושרת את ענייניה עם בנק לבחירתה, המחזיק את קרן הפחת שלה ואת הכנסותיה ממכירות, ומספק לה הון תפעולי ואולי שירותים טכניים ופיננסיים נוספים. כאשר פירמה זקוקה להון השקעה חדש היא תפנה בדרך כלל לבנק זה, אף שהיא חופשית לפנות לכל בנק. כל בנק מתנהל כ"קואופרטיב מרמה שניה" (מושג של מונדרגון שהתפשט בעולם הקואופרטיבים לקואופרטיב שמועצת המנהלים שלו כוללת נציגים של סקטורים נוספים ולא רק של עובדי

בכלכלה הדמוקרטית
העבודה איננה עוד גורם
ייצור, המקביל מבחינת
ההתייחסות אליו למשאבי
הטבע ולהון. היחס לעבודה
אינו כאל סחורה או משאב
כלל, כיוון שכל עובדת או
עובד המצטרפים לפירמה
הופכים לשותפים בעלי
זכות הצבעה, וזכאים לחלק
מוגדר בהכנסות העסק נטו.